

WŁODZIMIERZ DZUN¹

PRODUKCYJNE WYKORZYSTANIE ZASOBÓW ZIEMI ROLNEJ W GOSPODARSTWACH ROLNYCH Z UWZGLĘDNIENIEM ICH FORM PRAWNO-ORGANIZACYJNYCH

Streszczenie: W Polsce po 1989 roku widoczna jest tendencja znacznie szybszego zmniejszania się powierzchni gruntów rolnych w użytkowaniu gospodarstw rolnych niż powierzchni gruntów rolnych ogółem. W latach 1990–2010 liczba gospodarstw zmniejszyła się z 3 834,0 tys. do 2 277,62 tys. (o ponad 1 566 tys.), a powierzchnia gruntów rolnych w ich użytkowaniu z 18,54 mln do 15,5 mln ha (o ponad 3 mln ha). W rezultacie narasta bardzo szybko obszar użytków rolnych niebędących w użytkowaniu gospodarstw rolnych. Jeśli w 1990 roku obszar ten wynosił około 0,27 mln ha, to w 2002 roku już 1,56 mln ha, w 2010 roku – 2,59 mln ha, a w 2013 roku – 3,42 mln ha. W rezultacie, mimo bardzo niewielkiego wzrostu liczby ludności, powierzchnia gruntów rolnych użytkowanych przez gospodarstwa rolne w przeliczeniu na jednego mieszkańca zmniejszyła się odpowiednio z 0,49 do 0,4 ha i 0,38 ha. W wyżej przedstawionej sytuacji, przy tym w warunkach narastającego zapotrzebowania na żywność, bardzo dużego znaczenia nabiera nie tylko problem zahamowania odpływu gruntów rolnych poza gospodarstwa rolne, lecz także problem efektywnego produkcyjnego wykorzystania gruntów rolnych będących w użytkowaniu gospodarstw rolnych. W przedkładanym opracowaniu przedstawiono analizę wpływu formy prawno-organizacyjnej gospodarstw rolnych na skalę produkcyjnego wykorzystania gruntów rolnych będących w ich użytkowaniu. Analizie poddano zmiany w wykorzystaniu gruntów rolnych w latach 2002–2010 na tle lat poprzednich. Podstawą opracowania są dane Powszechnych Spisów Rolnych z lat 1996, 2002 i 2010 oraz literatura przedmiotu badań. Przedstawiono także podstawowe tendencje zmian w skali produkcyjnego wykorzystania użytków rolnych w latach 2010–2013 na podstawie reprezentacyjnego badania gospodarstw rolnych z 2013 roku.

Słowa kluczowe: gospodarstwo rolne, gospodarstwo prowadzące działalność rolniczą, forma prawno-organizacyjna gospodarstw rolnych, użytkowanie gruntów rolnych, grunty rolne wykorzystywane do produkcji rolnej

¹ Autor jest pracownikiem naukowym Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.

WSTĘP

Wraz z rozwojem społeczno-gospodarczym kraju i zmniejszaniem się znaczenia rolnictwa w gospodarce narodowej w wiązce funkcji, jakie pełni ziemia rolnicza² coraz większego znaczenia nabierają pozaprodukcyjne działania, związane przede wszystkim z tworzeniem dóbr publicznych. Jednak znaczenie produkcyjnej funkcji rolnictwa nie tylko nie maleje, lecz nawet rośnie. Wynika to nie tylko z tego, że rolnictwo musi zapewnić wyżywienie rosnącej liczbie ludności i to na coraz wyższym poziomie ilościowym i jakościowym, lecz także z faktu, że coraz więcej produkcji rolniczej przeznaczona jest na potrzeby przemysłu i budownictwa. Należy zwrócić uwagę, że nawet w UE po wielu latach uspokojenia odżyła dyskusja o bezpieczeństwie żywnościowym i samowystarczalności żywnościowej zarówno w skali poszczególnych krajów, jak i całej Unii. W analizach i dyskusjach wskazuje się, że UE dla zaspokojenia swoich potrzeb w zakresie produkcji rolniczej potrzebuje o 1/3 więcej ziemi rolnej niż obecnie posiada. Niedobór ten UE zaspokaja (poprzez import przede wszystkim pasz), wykorzystując ziemię rolną w innych krajach. Jednocześnie w całej UE, a w szczególności w Polsce i w części krajów Europy Środkowo-Wschodniej, występuje silny proces wypadania ziemi z użytkowania rolniczego. W tej sytuacji szczególnego znaczenia nabiera nie tylko problem ograniczenia tendencji zmniejszania się zasobu ziemi rolniczej, lecz także wzrostu poziomu jego produkcyjnego wykorzystania.

Celem artykułu jest:

- 1) wykazanie, że skala zmniejszania się stopnia produkcyjnego wykorzystania zasobu ziemi rolnej w Polsce jest alarmująco duża i dowodzi marnotrawnego gospodarowania tym zasobem,
- 2) weryfikacja wciąż jeszcze prawie powszechnie panującego poglądu, że najbardziej efektywną formą gospodarowania w rolnictwie, w tym także w zakresie poziomu produkcyjnego wykorzystania zasobu ziemi rolnej, są drobnotowarowe gospodarstwa indywidualne.

Poziom produkcyjnego wykorzystania zasobu ziemi rolnej można rozpatrywać z punktu widzenia jego skali (stopnia) oraz intensywności. W przedkładanym opracowaniu przedstawiono tylko analizę skali (stopnia) wykorzystania zasobu, z uwzględnieniem form prawno-organizacyjnych gospodarstw.

W przedstawianej analizie przyjęto, że na powierzchnię gruntów rolnych niewykorzystywanych do produkcji rolniczej składają się grunty:

- niebędące w użytkowaniu gospodarstw rolnych,
- będące w użytkowaniu gospodarstw rolnych nieprowadzących działalności rolniczej,
- będące w użytkowaniu gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą, ale wyłączone z produkcji rolnej (do 2007 roku odłogi i ugory, a od 2007 roku niebędące w kulturze rolnej i ugorowane).

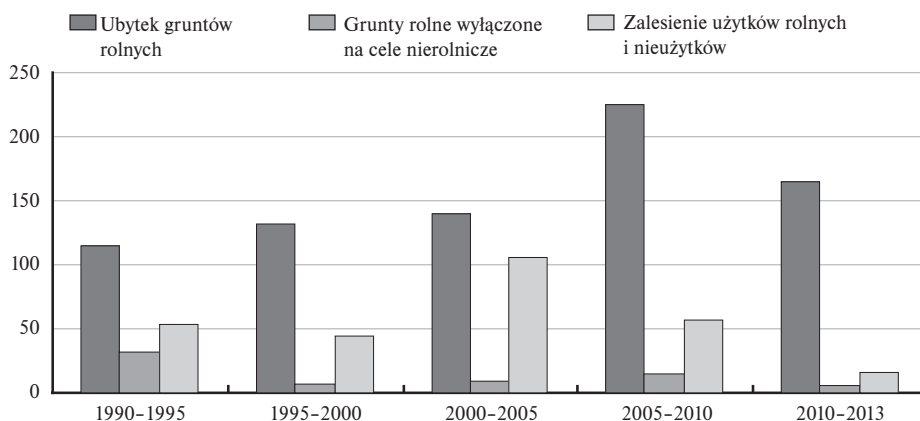
Analizie poddane zostaną zmiany w krajowym zasobie ziemi rolnej i skali jego produkcyjnego wykorzystania w okresie przemian systemowych i integracji z UE, ze szczególnym uwzględnieniem lat 2002–2010. Podstawą opracowania będą dane GUS, a przede wszystkim dane Powszechnych Spisów Rolnych z lat 1996, 2002 i 2010 oraz

² Pojęcia: ziemia rolna (rolnicza), grunty rolne, użytki rolne używane są zamiennie.

literatura przedmiotu badań. Ważnym uzupełnieniem będzie także wykazanie podstawowych tendencji zmian w skali produkcyjnego wykorzystania użytków rolnych w całym rolnictwie w latach 2010–2013, na podstawie reprezentacyjnego badania gospodarstw rolnych z 2013 roku.

1. ZMIANY W ZASOBACH ZIEMI ROLNEJ (UŻYTKÓW ROLNYCH) W POLSCE

Polska pod względem zasobów użytków rolnych³ ma ciągle jeszcze stosunkowo duże potencjalne możliwości w realizacji celów stawianych przed rolnictwem. Na dzień 1 stycznia 2013 roku Polska, według aktualnej definicji użytków rolnych obowiązującej od 2002 roku⁴, dysponowała w ujęciu geodezyjnym 18,77 mln ha gruntów rolnych, z tego 18,03 mln ha może być wykorzystywana do produkcji rolniczej (13,85 mln ha to grunty orne, około 0,29 mln ha – uprawy trwałe, w tym sady; 2,27 mln ha – łąki i 1,62 mln ha – pastwiska) oraz 0,74 mln ha użytki rolne pozostałe (pod zabudowaniami, stawami, rowami). Należy jednak mieć świadomość, że zasoby te wraz z rozwojem społeczno-gospodarczym kraju wyraźnie się zmniejszają. Według definicji użytków rolnych sprzed 2002 roku (bez gruntów rolnych zabudowanych oraz pod stawami i rowami), jeszcze w 1970 roku Polska dysponowała 19,5 mln ha użytków. W latach 1970–2013 ubyło prawie 1,5 mln ha użytków rolnych, z tego ponad 1/2 po 1989 roku. Ubytek użytków rolnych wyraźnie wzrósł w ostatnich latach. Jeśli w latach 1990–2005 ubywało po około 26 tys. ha średniorocznie, to w latach 2005–2010 – 45 tys. ha, a w latach 2010–2013 – 55 tys. ha.

RYSUNEK 1. Zmniejszanie się powierzchni gruntów rolnych w latach 1990–2013 (w tys. ha)
FIGURE 1. Decrease in agricultural area in the years 1990–2013 (in ha ths.)

Uwaga: zmiany powierzchni gruntów (użytków) rolnych według definicji stosowanej do 2002 roku

Źródło: przeliczenie i zestawienie własne na podstawie danych z kolejnych Roczników Statystycznych GUS.

³ Posiadane zasoby użytków rolnych: są to grunty zakwalifikowane jako użytki rolne według ewidencji geodezyjnej. W statystyce GUS określane jako użytki rolne we władaniu i podawane są według rodzajów użytków rolnych i form własności.

⁴ Od 2002 r. do powierzchni użytków rolnych włączono oprócz powierzchni gruntów ornych, upraw trwałych (w tym sadów, łąk i pastwisk), także powierzchnię gruntów rolnych zabudowanych oraz pod stawami i rowami.

W statystyce GUS brak jest dokładnych danych na temat konkretnych przyczyn ubytku tak znacznych powierzchni użytków rolnych. Pewną część tych ubytków stanowią formalne wyłączenia tych gruntów na cele nierolnicze, zgodnie z ustawą o ochronie gruntów rolnych (za odszkodowaniem)⁵ i zalesienia⁶ (rys. 1).

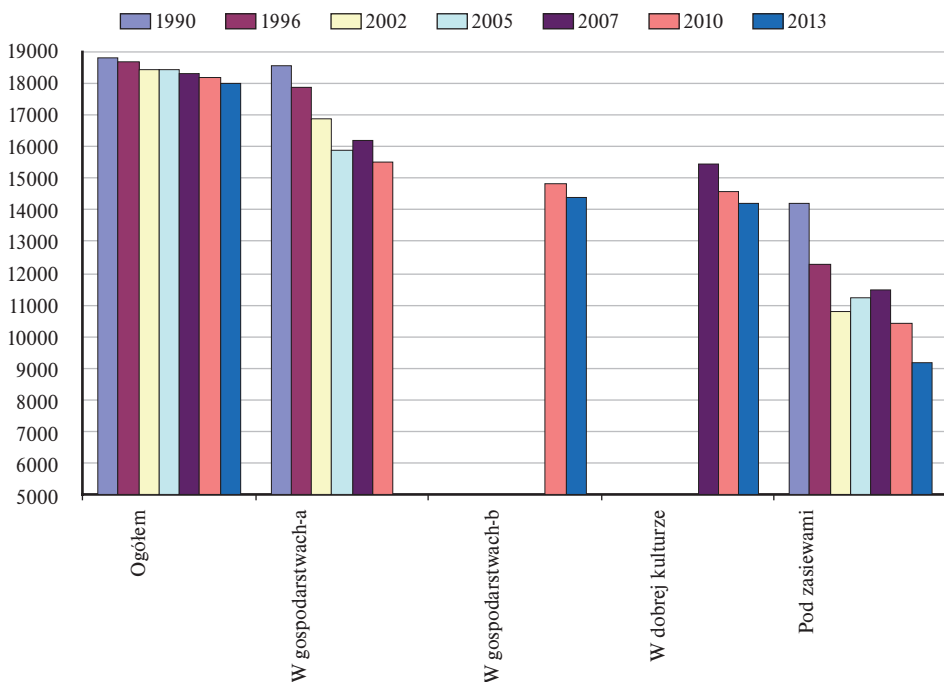
Zmniejszanie się zasobu użytków rolnych przy równoczesnym wzroście liczby ludności powoduje, że ich powierzchnia przypadająca na jednego mieszkańca sukcesywnie się zmniejsza. Jeśli jeszcze w 1950 roku wskaźnik ten wynosił 0,82 ha to już w 1990 roku 0,49 ha, a obecnie niecałe 0,47 ha. Jest to ciągle wielkość znacząca. Jednak dla samowystarczalności żywnościowej kraju i eksportu produktów rolno-żywnościowych podstawowe znaczenie ma, jaka część tego zasobu jest wykorzystywana do produkcji rolnej. A tę część wyznacza powierzchnia użytków rolnych będąca w użytkowaniu gospodarstw rolnych. Należy bowiem mieć świadomość, że powrót do rolniczego wykorzystania użytków rolnych, które „wybyły” z gospodarstw rolnych jest bardzo mało prawdopodobny.

2. ZMIANY LICZBY GOSPODARSTW ROLNYCH OGÓLEM I POWIERZCHNI GRUNTÓW ROLNYCH W ICH UŻYTKOWANIU

W Polsce, po rozpoczęciu w 1990 roku procesu przemian systemowych, uwidoczniła się tendencja szybkiego zmniejszania się liczby gospodarstw rolnych i powierzchni użytków rolnych w ich użytkowaniu (rys. 2). Gwałtowne pogorszenie rentowności produkcji rolnej, przy równoczesnej zmianie rynku żywnościowego z rynku producenta na rynek konsumenta i relatywnym potaniu żywności, powodowało, że wielu użytkowników gospodarstw rolnych, szczególnie tzw. samozaopatrzeniowych, posiadających pozarolnicze dochody, zaprzestawało produkcji rolnej, a gospodarstwa jako jednostki produkcyjne przestawały istnieć. Proces ubytku gospodarstw rolnych przyspieszała niekorzystna sytuacja demograficzna użytkowników (duży udział osób w wieku emerytalnym) i brak następców. Jednak ziemia z likwidowanych (w sensie produkcyjnym) gospodarstw, szczególnie małych obszarowo, ze względu na jej niewielki obszar, niską cenę i jeszcze niższe czynsze dzierżawne, najczęściej nie przepływała do gospodarstw aktywnych produkcyjnie. Powszechnie natomiast były działy rodzinne i sprzedaż ziemi rolnej na cele rekreacyjne lub budowlane bez jej „odrolnienia”. Ważnym czynnikiem odpływu ziemi rolnej poza gospodarstwa rolne była także likwidacja PGR-ów i trudności z efektywnym zagospodarowaniem Zasobu WRSP przez gospodarstwa rolne.

⁵ Ustawa ta chroni tylko grunty rolne klas I–III i klas IV–V wytworzonych na glebach organicznych. Nie chroni gruntów klas IV–VI wytworzonych z gleb pochodzenia mineralnego, których w Polsce jest zdecydowana większość. Od 2009 r. z przepisów tej ustawy wyłączono użytki rolne położone w granicach administracyjnych miast.

⁶ Trudno także ocenić, ile użytków rolnych zalesiono z powodu tego, że na powierzchnię zalesień podawaną przez GUS składają się zalesienia użytków rolnych i nieużytków.

RYSUNEK 2. Zmiany powierzchni użytków rolnych ogółem, w użytkowaniu gospodarstw rolnych, w dobrej kulturze oraz pod zasiewami (w tys. ha)

FIGURE 2. Changes in the utilised agricultural area, used by agricultural holdings, kept under good agricultural practice and used for cultivation

Uwaga: 1. Użytki rolne ogółem według definicji sprzed 2002 roku (bez gruntów zabudowanych oraz pod stawami i rowami); 2. Użytki rolne w gospodarstwach: a) gospodarstwa według definicji stosowanej przez GUS do 2012 roku, b) według definicji stosowanej od 2012 roku

Źródło: zestawienie i przeliczenie własne na podstawie kolejnych Roczników Statystycznych Rolnictwa GUS.

Przedstawione zmiany, chociaż z pewnym opóźnieniem, znajdowały swoje odzwierciedlenie w statystyce GUS, a więc i w danych Powszechnych Spisów Rolnych⁷. W rezultacie liczba gospodarstw zmniejszyła się z 3 834,0 tys. w 1990 roku do 3 066 tys. w 1996 roku, 2 933,2 tys. w 2002 roku i 2 277,6 tys. w 2010 roku, a powierzchnia gruntów rolnych w ich użytkowaniu zmniejszyła się odpowiednio z 18,54 mln ha do 17,88 mln ha, 16,90 mln ha i 15,5 mln ha. Powierzchnia użytków rolnych poza gospodarstwami rolnymi wzrosła z 0,26 mln ha w 1990 roku do 0,78 mln ha w 1996 roku, 1,56 mln ha w 2002 roku i 2,69 mln ha w 2010 roku.

⁷ W PSR 1996 r., podobnie jak w 1990 r. do zbiorowości gospodarstw rolnych zaliczono: indywidualne gospodarstwa rolne (powierzchnia użytków rolnych 1 ha i więcej), indywidualne działki rolne (powierzchnia 0,1–1,0 ha UR), indywidualnych właścicieli zwierząt gospodarskich posiadających 1 sztukę bydła lub 5 sztuk trzody albo 1 lochę lub (i) 3 sztuki owiec bądź kóz lub (i) 1 konia, lub (i) 5 sztuk samic zwierząt futerkowych, lub (i) 1 pień pszczeli, gospodarstwa osób prawnych i jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej (posiadające 1 ha i więcej UR niezależnie od rodzaju działalności) oraz wykazujące działalność rolniczą (produkcyjną i usługową) i pokrewną.

Poczynając od 2012 roku w związku z tym, że GUS do gospodarstw rolnych zalicza tylko:

- gospodarstwa o powierzchni 1 ha UR i więcej, ale tylko z działalnością rolniczą, a więc prowadzące produkcję rolniczą lub przynajmniej utrzymujące całość lub część użytkowanych gruntów rolnych w dobrej kulturze,
- gospodarstwa o powierzchni do 1 ha UR (działki rolne i indywidualnych posiadaczy zwierząt gospodarskich), ale tylko legitymujące się określoną wielkością produkcji rolniczej⁸,
- gospodarstwa osób prawnych i jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej – bez zmian, tak jak do 2012 roku (patrz przypis 6),

powierzchnia użytków rolnych w użytkowaniu gospodarstw rolnych zmniejszyła się do 14,61 mln ha. Tak liczona powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach rolnych w 2010 roku wynosiła 14,86 mln ha. W latach 2010–2013, według nowej definicji gospodarstwa rolnego zastosowanej przez GUS, powierzchnia gruntów rolnych w gospodarstwach rolnych zmniejszyła się więc o około 270 tys. ha. Zmniejszenie to nastąpiło przede wszystkim w grupie obszarowej do 1 ha.

W rezultacie, nawet przy bardzo niewielkim wzroście liczby ludności, powierzchnia użytków rolnych w dyspozycji gospodarstw rolnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca zmniejszyła się w latach 1990–2010 z 0,49 do 0,4 ha, a więc o 18%, a w 2012 roku (według zmienionej definicji gospodarstw rolnych) do 0,38 ha. Biorąc pod uwagę, że użytki rolne w Polsce są znacznie niższej jakości niż w krajach UE (na przykład udział gleb lekkich, a więc gleb słabych, w ogólnej powierzchni użytków rolnych jest dwukrotnie większy niż średnio w UE), Polska przy szybszym wzroście krajowego zapotrzebowania na produkty rolne może już w niedalekiej perspektywie stać się importerem netto produktów rolnych, które z powodzeniem mogą być wytwarzane w kraju.

3. ZMIANY LICZBY GOSPODARSTW PROWADZĄCYCH DZIAŁALNOŚĆ ROLNICZĄ Z UWZGLĘDNIENIEM ICH FORM PRAWNO-ORGANIZACYJNYCH

W analizie produkcyjnego wykorzystania gruntów rolnych będących w użytkowaniu gospodarstw rolnych w latach 1990–2010 podstawowe znaczenie miały przede wszystkim zmiany w liczbie gospodarstw z działalnością rolniczą⁹, bowiem od dynamiki tych zmian zależały zmiany w powierzchni użytków rolnych, które potencjalnie mogły być wykorzystywane do produkcji rolniczej.

W zbiorowości ogółu gospodarstw rolnych (zarówno osób fizycznych, jak i prawnych) zawsze pewna ich część, z reguły mniejszych obszarowo, z różnych

⁸ Oddzielnie lub w różnych konfiguracjach: 0,5 ha plantacji drzew owocowych, krzewów owocowych, warzyw, truskawek chmielu; 0,3 ha szkółek sadowniczych i ozdobnych; 0,1 ha upraw pod osłonami; 10 sztuk bydła; 5 sztuk krów; 50 sztuk świń; 10 sztuk loch; 20 sztuk owiec lub kóz; 100 sztuk drobiu; 5 sztuk koni; 50 sztuk samic królików; 5 sztuk samic pozostałych zwierząt futerkowych; 10 sztuk dzikich zwierząt; 20 pni pszczelich.

⁹ Do 2007 r. do „działalności rolniczej” zaliczano działalność związaną z produkcją rolniczą, a od 2007 r. także działalność związaną z utrzymywaniem użytków rolnych w dobrej kulturze.

przyczyn nie zajmuje się działalnością rolniczą. Liczba takich gospodarstw, szczególnie w grupie gospodarstw osób fizycznych, wyraźnie rośnie w okresach wzrostu możliwości uzyskania dochodów pozarolniczych i pogarszania się rentowności produkcji rolnej. Grunty rolne z tych gospodarstw, przynajmniej lepszej jakości i w dobrym rozłogu, mogą być wdzierżawione gospodarstwom prowadzącym działalność rolniczą, ale czynnikiem decydującym jest tu wysokość możliwego do osiągnięcia dochodu z czynszu dzierżawnego.

Na początku przemian systemowych prawie wszystkie gospodarstwa rolne prowadziły działalność rolniczą, co było równoznaczne z zajmowaniem się produkcją rolną. Po zmianach systemowych w okresie przedakcesyjnym, w związku z pogarszaniem się rentowności produkcji rolniczej i stopniową poprawą na rynku pracy, liczba gospodarstw bez produkcji rolniczej szybko rosła. Dodatkowym czynnikiem była likwidacja PGR i problemy z efektywnym zagospodarowaniem gruntów popegeerowskich¹⁰. W rezultacie liczba gospodarstw z działalnością rolniczą (do 2002 roku było to równoznaczne z prowadzeniem produkcji rolniczej) szybko malała. Jeśli jeszcze w 1996 roku działalność rolniczą prowadziło około 2,68 mln gospodarstw, to już w 2002 roku około 2,18 mln. Mimo że liczba ogółu gospodarstw wyraźnie się zmniejszyła (z 3,07 mln do 2,93 mln), to liczba gospodarstw bez działalności rolniczej wzrosła z prawie 0,39 mln do 0,76 mln. Udział gospodarstw z działalnością rolniczą w strukturze ogółu gospodarstw zmniejszył się z około 87% do 74%. W okresie poakcesyjnym, w rezultacie objęcia rolnictwa wspólną polityką rolną (WPR) UE, dynamika zmniejszania się liczby gospodarstw z działalnością rolniczą wyraźnie osłabła. W latach 2002–2010 liczba gospodarstw z działalnością rolniczą zmniejszyła się do 1,89 mln, a więc o około 360 tys. Podstawowymi czynnikami zmniejszenia tej dynamiki były: wprowadzenie dopłat obszarowych oraz zmiana definicji kategorii „gospodarstwa z działalnością rolniczą”, a więc zaliczenie do tej kategorii także gospodarstw bez produkcji rolnej, a tylko utrzymujących całość lub część użytkowanych gruntów rolnych w dobrej kulturze. Skalę wpływu zmiany definicji działalności rolniczej można ocenić na podstawie zmian liczby gospodarstw z zerową wielkością ekonomiczną¹¹. W 2002 roku takich gospodarstw było tylko niecałe 33 tys., a w 2010 roku już 268,4 tys. i stanowiły one odpowiednio około 1,5% i 14,2% ogółu gospodarstw z działalnością rolniczą. Bardzo duży wzrost tego udziału nastąpił w sektorze gospodarstw osób fizycznych: z 1,5% do 14,2%, a znacznie mniejszy w sektorze gospodarstwach osób prawnych, z 6,4% do 13,2%. W sektorze gospodarstw prawnych największym udziałem tego typu gospodarstw charakteryzowały się gospodarstwa skarbowe – 41% i gospodarstwa prywatne pozostałe (poza SPR i spółkami) – prawie 15%, a najmniejszym komunalne (samorządowe) – 3,6%, państwowe pozostałe (poza skarbowymi) – 3,7% oraz spółdzielcze – 4,4%.

¹⁰ W warunkach słabego popytu na te grunty ze strony rolników indywidualnych, część gruntów popegeerowskich zakupiona została nie na cele produkcyjne, lecz na cele rekreacyjne, rezydencjalne, budowlane i w znacznym stopniu na cele handlowe.

¹¹ Po przeliczeniu według metody obliczania wielkości ekonomicznej gospodarstw obowiązującej w 2002 r. (według ESU).

TABELA 1. Zmiany liczby i udziału gospodarstw z działalnością rolniczą* w zbiorowości gospodarstw rolnych ogółem w latach 2002–2010

TABLE 1. Changes in number and share of agricultural holdings conducting agricultural activity in the total number of agricultural holdings during years 2002–2010

Gospodarstwa	Gospodarstwa rolne							
	ogółem			z działalnością rolniczą				
	2002	2010	2010/2002	2002	2010	2010/2002	% ogółu	
							2002	2010
Ogółem	2933228	2277613	77,6	2177591	1891065	86,8	74,2	83,0
– osób fizycznych	2928578	2273284	77,6	2174015	1886888	86,8	74,2	83,0
Prawne ogółem	4650	4329	93,1	3576	4177	116,8	76,9	96,5
1. Publiczne	1266	920	72,7	837	828	98,9	66,1	90,0
– państwowe	935	679	72,6	557	595	106,8	59,6	87,6
– w tym skarbowe	734	543	74,0	369	459	124,4	50,3	84,5
– samorządowe**	331	241	72,8	280	233	83,2	84,6	96,7
2. Prywatne krajowe	3172	3132	98,2	2550	3076	120,6	80,0	98,2
– SPR***	1238	837	67,6	1002	826	82,4	80,9	98,7
– spółki krajowe	1124	1749	155,6	960	1714	178,5	85,4	98,0
– pozostałe	810	546	68,2	588	536	91,2	79,4	98,0
3. Zagraniczne**	212	277	141,3	189	273	144,4	96,4	98,6

* dane z 2002 roku i 2010 roku nie są w pełni porównywalne ze względu na zmianę kategorii „gospodarstwa z działalnością rolniczą”. W PSR 2002 gospodarstwo z działalnością rolniczą było równoznaczne z gospodarstwem prowadzącym produkcję rolniczą, natomiast w PSR 2010 gospodarstwo z działalnością rolniczą to gospodarstwo prowadzące produkcję rolniczą i (lub) utrzymujące użytki rolne w dobrej kulturze; ** oraz własności mieszanej; *** gospodarstwa spółdzielcze oraz rolniczych organizacji zawodowych

Źródło: zestawienie własne na podstawie: [Dzun W., Dzun P. 2013].

Przy tak zmienionej definicji gospodarstwa z działalnością rolniczą ich udział w strukturze ogółu gospodarstw rolnych (także w związku z ze znacznym zmniejszeniem się ogółu gospodarstw rolnych) wzrósł z 74% do 83%. Dynamika tych zmian była silnie zróżnicowana w zależności od formy prawno-organizacyjnej gospodarstw rolnych (tab. 1). W 2002 roku udział ten był zdecydowanie najniższy w grupie gospodarstw państwowych (niecałe 60%), a najwyższy w prywatnych spółkach zagranicznych (ponad 96%) i krajowych (ponad 85%) oraz w gospodarstwach samorządowych (prawie 85%). Tak niski udział gospodarstw bez działalności rolniczej w grupie gospodarstw państwowych był efektem bardzo niskiego udziału (nieco ponad 50%) w gospodarstwach skarbowych (zasadniczo w gospodarstwach Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa)¹², a więc w gospodarstwach przeznaczonych do prywatyzacji. W pozostałych gospodarstwach państwowych udział ten wynosił prawie 100%. W latach 2002–2010 największy wzrost tego udziału nastąpił w grupie gospodarstw państwowych, jednak udział ten, w związku z trudnościami w efektywnym zagospodarowaniu Zasobu WRSP, wciąż był niski, niewiele wyższy nawet w stosunku do sektora gospodarstw osób fizycznych. W pozostałych analizowanych grupach gospodarstw osób prawnych udział ten osiągnął już bardzo wysoki poziom (waha się od 96,7% w gospodarstwach komunalnych do 98,7% w spółdzielczych).

¹² Zasób ten powstał w 1992 r. z gruntów po zlikwidowanych PGR-ach i gruntów Państwowego Funduszu Ziemi.

Podsumowując można stwierdzić, że udział gospodarstw z działalnością rolniczą¹³ w strukturze ogółu gospodarstw jest wyższy w gospodarstwach osób prawnych, przy tym wyższy we wszystkich analizowanych grupach tych gospodarstw niż w gospodarstwach osób fizycznych. Najwyższym udziałem charakteryzują się gospodarstwa spółdzielcze i zagraniczne, a najniższym gospodarstwa osób fizycznych i państwowe (ze względu na bardzo duży udział gospodarstw bez działalności rolniczej w gospodarstwach Zasobu WRSP przeznaczonych do prywatyzacji).

Zmiana w 2012 roku stosowanej przez GUS definicji gospodarstwa rolnego spowodowała, że liczba gospodarstw ogółem pokrywa się z liczbą gospodarstw z działalnością rolniczą i wynosi 1429,0 tys. Jest to w porównaniu z 2010 rokiem o prawie 849 tys. mniej niż gospodarstw ogółem i o 462 tys. mniej niż gospodarstw z działalnością rolniczą (o 372 tys. mniej w grupie obszarowej do 1 ha i o prawie 90 tys. mniej w gospodarstwach o obszarze 1 ha i więcej).

4. ZMIANY POWIERZCHNI GRUNTÓW ROLNYCH W UŻYTKOWANIU GOSPODARSTW PROWADZĄCYCH DZIAŁALNOŚĆ ROLNICZĄ I JEJ UDZIAŁU W POWIERZCHNI GRUNTÓW ROLNYCH W GOSPODARSTWACH ROLNYCH OGÓŁEM

Wraz ze zmniejszaniem się liczby gospodarstw z działalnością rolniczą malała powierzchnia gruntów rolnych w ich użytkowaniu. Jak już wcześniej wspomniano, ze zbiorowości gospodarstw prowadzących działalność rolniczą ubywały przede wszystkim gospodarstwa mniejsze obszarowo (w okresie przedakcesyjnym gospodarstwa bardzo małe i małe obszarowo, a w okresie poakcesyjnym także gospodarstwa średnie obszarowo) oraz największe obszarowo¹⁴. Ubytek tych ostatnich związany był z podziałami gospodarstw, sprzedażą części ziemi, wycofywaniem przez ANR części ziemi dzierżawionej tym gospodarstwom na powiększanie gospodarstw indywidualnych i z prywatyzacją gospodarstw państwowych.

W rezultacie, w 2002 roku w użytkowaniu gospodarstw z działalnością rolniczą było 15,16 mln ha użytków rolnych, a w gospodarstwach bez działalności rolniczej – 1,74 mln ha UR, a więc ponad 10% UR będących w użytkowaniu ogółu gospodarstw rolnych¹⁵. Pod tym względem zróżnicowanie między porównywanymi grupami gospodarstw było jeszcze większe niż omówione wcześniej. Omawiany udział wahał się od około 98,2% w grupie gospodarstw spółdzielczych (97,5% w gospodarstwach prywatnych osób prawnych ogółem) poprzez 91% w sektorze gospodarstw osób fizycznych do 60% w grupie gospodarstw państwowych (tab. 2). Tak niski udział w grupie gospodarstw państwowych wynikał z faktu, że gospodarstwami bez działalności rolniczej były wskazywane już wcześniej gospodarstwa

¹³ Zarówno według definicji tych gospodarstw obowiązującej w 2002 r., jak i w 2010 r.

¹⁴ W sektorze gospodarstw osób fizycznych w okresie przedakcesyjnym gospodarstwa powyżej 200 ha, a w okresie poakcesyjnym powyżej 500 ha; a w sektorze gospodarstw prawnych w całym okresie tylko gospodarstwa powyżej 1000 ha.

¹⁵ Dla 1990 roku i 1996 roku brak jest danych o powierzchni użytków rolnych w tego typu gospodarstwach.

Zasobu WRSP charakteryzujące się dużym udziałem gospodarstw bardzo dużych obszarowo¹⁶.

TABELA 2. Zmiany w powierzchni i udziale użytków rolnych w gospodarstwach z działalnością rolniczą w zbiorowości gospodarstw rolnych ogółem w latach 2002–2010

TABLE 2. Changes in utilized agricultural area and its structure on agricultural holdings conducting agricultural activity in all agricultural holdings

Gospodarstwa	Gospodarstwa rolne							
	ogółem			z działalnością rolniczą				
	2002	2010	2010/2002	2002	2010	2010/2002	% ogółu	
							2002	2010
Ogółem	16899,3	15503,0	91,7	15160,2	15026,2	99,1	89,7	96,9
– osób fizycznych	14858,4	13660,4	91,9	13517,7	13379,0	99,0	91,0	97,9
Prawne ogółem	2040,9	1842,6	90,3	1642,5	1647,2	100,3	80,5	89,4
1. Publiczne	933,5	566,9	60,7	565,0	373,3	66,1	60,5	65,8
– państwowe	916,7	552,7	60,3	550,2	359,2	65,3	60,0	65,0*
– samorządowe	16,8	14,2	84,5	14,8	14,1	95,3	88,1	99,9
2. Prywatne krajowe	968,3	1092,3	112,8	943,5	1090,6	115,6	97,4	99,8
– SPR	323,9	248,7	76,8	318,0	248,5	78,1	98,2	99,9
– spółki krajowe	623,1	782,3	125,5	609,6	781,1	128,1	97,8	99,8
– pozostałe	21,2	61,3	289,2	15,9	61,0	383,6	75,0	99,9
3. Zagraniczne	139,0	183,4	131,9	134,1	183,3	136,7	96,5	99,9

* w gospodarstwach skarbowych (Zasobu WRSP) przeznaczonych do prywatyzacji) około 55% (około 239 tys. ha z 431 tys. ha ogółem), w pozostałych państwowych prawie 100%

Źródło: zestawienie własne na podstawie: [Dzun W., Dzun P. 2013].

Tendencja zmniejszania się powierzchni gruntów rolnych w użytkowaniu gospodarstw z działalnością rolniczą utrzymała się także w okresie poakcesyjnym (tab. 3). Jednak jej dynamika w pierwszych latach po wejściu do UE była niewielka, a znaczący wzrost nastąpił dopiero po 2007 roku. W sumie w latach 2002–2010 powierzchnia UR w gospodarstwach z działalnością rolniczą zmniejszyła się tylko o 134 tys. ha, a więc o 0,9%, natomiast jej udział w powierzchni gruntów rolnych w gospodarstwach ogółem nawet wzrósł, z 89,7% do 96,9%. Tak małe zmniejszenie tej powierzchni wynikało (jak już wskazywano), przede wszystkim z wprowadzenia dopłat obszarowych do gruntów rolnych utrzymywanych w kulturze rolnej, co w wypadku użytków zielonych nie jest dużym problemem, a także, chociaż w mniejszym stopniu, ze zmiany definicji kategorii „gospodarstwo z działalnością rolniczą”.

Zmniejszenie powierzchni użytków rolnych w gospodarstwach prowadzących działalność rolniczą nastąpiło tylko w kilku porównywanych grupach gospodarstw: w sektorze gospodarstw osób fizycznych (prawie 139 tys. ha – o 1%), w sektorze gospodarstw publicznych (192 tys. ha – o 34%) i w gospodarstwach spółdzielczych (69 tys. ha – o 22%). Zmniejszenie to w sektorze gospodarstw osób fizycznych byłoby

¹⁶ W grupie gospodarstw państwowych średni obszar gospodarstwa bez działalności rolniczej wynosił prawie 970 ha, podczas gdy w gospodarstwach osób fizycznych – 1,8 ha, w gospodarstwach spółdzielczych – 25 ha, gospodarstwach komunalnych – 39 ha, spółkach krajowych – 82 ha i spółkach zagranicznych – 213 ha.

zdecydowanie wyższe, gdyby nie dopływ gruntów rolnych do aktywnych gospodarstw tego sektora z gospodarstw państwowych i spółdzielczych oraz z wyłączeń z dużych obszarowo gospodarstw dzierżawiących grunty z Zasobu WRSP na powiększanie gospodarstw „rodzinnych”. W pozostałych grupach gospodarstw analizowana powierzchnia gruntów rolnych wzrosła o prawie 266 tys. ha, to jest o 35%. W rezultacie udział gruntów rolnych będących w użytkowaniu gospodarstw z działalnością rolniczą w powierzchni gruntów rolnych w gospodarstwach ogółem wzrósł we wszystkich analizowanych grupach gospodarstw, jednak jego wzrost w gospodarstwach państwowych był zdecydowanie zbyt mały (z 60% do 65%) i pozostaje wciąż na bardzo niskim poziomie. Jest to efekt bardzo niekorzystnej sytuacji w grupie gospodarstw Zasobu WRSP. W grupie tych gospodarstw analizowany udział w tym okresie nie tylko nie wzrósł, ale wyraźnie się zmniejszył się (do 55%). W pozostałych gospodarstwach państwowych udział ten wynosi około 100%. W pozostałych grupach gospodarstw osób prawnych udział ten był także bardzo wysoki (wynosił w granicach 99,8%–99,9%) i był nieco wyższy niż w gospodarstwach osób fizycznych (97,9%).

Podsumowując można stwierdzić, że w 2010 roku (po wprowadzeniu dopłat obszarowych i zmianie definicji „działalności rolniczej”) we wszystkich grupach gospodarstw poza gospodarstwami z działalnością rolniczą znajdowało się w sumie około 477 tys. ha gruntów rolnych, to jest 3,1% gruntów rolnych będących w użytkowaniu ogółu gospodarstw rolnych. Z tej sumy 281 tys. ha przypadało na gospodarstwa osób fizycznych (2,1% ogółu gruntów w gospodarstwach osób fizycznych), około 192 tys. ha na grupę gospodarstw Zasobu WRSP (około 55% ogółu gruntów rolnych tej grupy gospodarstw), a na pozostałe analizowane grupy gospodarstw – niecałe 3 tys. ha (około 0,2% ogółu gruntów rolnych w tych gospodarstwach). Jednak ze względu na zmianę definicji „działalność rolnicza” nie znaczy to, że całość użytkowanych gruntów przez gospodarstwa z działalnością rolniczą była wykorzystywana do produkcji rolniczej.

Zmiana w 2012 roku stosowanej przez GUS definicji gospodarstwa rolnego, polegająca na tym, że wszystkie gospodarstwa 1 ha i więcej muszą prowadzić działalność rolniczą, a do 1 ha dodatkowo wykazywać się określoną wielkością produkcji rolniczej (patrz przypis 7) spowodowała, że powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach rolnych zmniejszyła się w latach 2010–2013 z 15,03 mln do 14,61 mln ha¹⁷ (o 2,8%), w tym gospodarstwach do 1 ha z 185 tys. do 29 tys. ha (o 84%), a w gospodarstwach 1 ha i więcej z 14,84 mln do 14,58 mln ha (o 1,8%). Największe tak liczone zmniejszenie użytków rolnych było w gospodarstwach publicznych – o 30%, znacznie mniejsze w gospodarstwach prawnych prywatnych – o 4,3% i najmniejsze w gospodarstwach osób fizycznych – o 0,8%. Na te wielkości znaczący wpływ miały także przesunięcia użytków rolnych pomiędzy tymi sektorami, wynikające z postępującej prywatyzacji Zasobu WRSP i wyłączenia użytków rolnych z gospodarstw dzierżawiących grunty tego Zasobu na powiększanie gospodarstw indywidualnych.

¹⁷ Jeśli zastosować definicję gospodarstwa rolnego z 2012 roku, to w 2010 roku w gospodarstwach rolnych było 14,86 mln ha, a zmniejszenie użytków rolnych w tak zdefiniowanych gospodarstwach wyniosłoby nie 420 tys., a 250 tys. ha.

5. PRODUKCYJNE WYKORZYSTANIE GRUNTÓW ROLNYCH W GOSPODARSTWACH PROWADZĄCYCH DZIAŁALNOŚĆ ROLNICZĄ

W latach poprzedzających zmiany systemowe zdecydowana większość gospodarstw, nawet małych obszarowo, z uwagi na preferowanie w polityce rolnej rozwoju produkcji zwierzęcej i duże niezrównoważenie rynku pasz oraz rynku produktów żywnościowych (szczególnie pochodzenia zwierzęcego), była gospodarstwami wielostronnymi (z uprawą kilku rodzajów ziemiopłodów oraz z chowem kilku gatunków zwierząt gospodarskich, w tym prawie powszechnie z chowem bydła). Grunty rolne w gospodarstwach (zarówno grunty orne, jak też użytki zielone), wykorzystywane były, w ujęciu ilościowym, prawie w pełni, chociaż poziom ich wykorzystania, biorąc pod uwagę wysokość plonów, był stosunkowo niski.

Gwałtowne załamanie na początku przemian systemowych rentowności produkcji rolnej, w szczególności produkcji zwierzęcej, oraz zmiana rynku rolno-spożywczego z rynku producenta na rynek konsumenta spowodowały nie tylko zmniejszenie liczby gospodarstw rolnych ogółem i wzrost liczby gospodarstw bez produkcji rolnej, lecz także szybkie pogarszanie się skali wykorzystania gruntów rolnych w gospodarstwach z działalnością rolniczą. Przede wszystkim uwidocznił się szybki wzrost liczby i udziału gospodarstw tylko z produkcją roślinną, a zmniejszenie liczby i udziału gospodarstw wielostronnych (z produkcją roślinną i zwierzęcą)¹⁸. W 2002 roku liczba gospodarstw prowadzących wyłącznie produkcję roślinną wynosiła już 718 tys. (24% ogółu gospodarstw i 33% gospodarstw prowadzących działalność rolniczą), a liczba gospodarstw wielostronnych (z produkcją roślinną i zwierzęcą) zmniejszyła się do 1 412 tys. (odpowiednio do 48% i 65%)¹⁹.

Objęcie rolnictwa WPR UE, a w szczególności systemem dopłat, nie spowodowało zasadniczych zmian w wyżej przedstawionych tendencjach. W warunkach szybkiego zmniejszania się liczby gospodarstw rolnych rosła zdecydowanie liczba gospodarstw wyłącznie z działalnością roślinną (w latach 2002–2010 o 16%, do 830,3 tys.) i malała liczba gospodarstw wielostronnych (zmniejszenie odpowiednio o 27% do 1 037,3 tys.). W okresie tym udział tych pierwszych gospodarstw w strukturze gospodarstw z działalnością rolniczą wzrósł z 33% do prawie 44%, a tych drugich zmniejszył się z 65% do 55 %²⁰. Jedynym *novum* jest to, że ukształtowała się, co przedstawiono w poprzednim paragrafie, grupa gospodarstw bez produkcji rolnej (tylko utrzymująca całość lub część użytków rolnych w dobrej kulturze).

Zmiany te powiązane były ze zmianami w strukturze gruntów rolnych według ich rodzaju. Według klasyfikacji gruntów w strukturze użytków rolnych ogółem zdecy-

¹⁸ Początkowo widoczny był także wzrost liczby gospodarstw tylko z produkcją zwierzęcą (fermy drobiu, trzody chlewnej, zwierząt futerkowych itp.). Liczba gospodarstw z produkcją wyłącznie zwierzęcą osiągnęła około 41 tys. (około 1,5% ogółu gospodarstw rolnych i prawie 2% gospodarstw z działalnością rolniczą).

¹⁹ Udziały nie sumują się do 100% ponieważ nie uwzględniono udziału gospodarstw wyłącznie z produkcją zwierzęcą, a także gospodarstw bez produkcji rolniczej.

²⁰ Zmniejszyła się też liczba gospodarstw wyłącznie z produkcją zwierzęcą (prawie o 1/2 – do 23 tys.), a ich udział w strukturze gospodarstw z działalnością rolniczą zmniejszył się do nieco ponad 1%.

dowanie dominują grunty orne – 76,8%. Użytki zielone stanowią 21,6% (łąki 12,6% i pastwiska 9%), a uprawy trwale (przede wszystkim sady) – 1,6%. Zmiany w strukturze obszarowej i w specjalizacji gospodarstw rolnych z działalnością rolniczą, a przede wszystkim wzrost udziału gospodarstw większych obszarowo, specjalizujących się w uprawach polowych, spowodował, że w okresie przedakcesyjnym w strukturze użytków rolnych w tych gospodarstwach faktyczny udział gruntów ornych był większy i stopniowo nadal wzrastał. Decydujące znaczenie tego czynnika potwierdza zróżnicowanie udziału gruntów ornych w gospodarstwach według form prawno-organizacyjnych. W spółkach krajowych i zagranicznych oraz gospodarstwach RSP, a więc w gospodarstwach z reguły bardzo dużych obszarowo, specjalizujących się w produkcji roślinnej, a przede wszystkim w uprawach polowych, udział gruntów ornych w latach 1996–2002 wzrósł o prawie 3 punkty procentowe (p.p.) i osiągnął poziom nieco ponad 87%.

Objęcie rolnictwa instrumentarium WPR UE, a w szczególności objęcie dopłatami obszarowymi użytków rolnych w dobrej kulturze, skutkujące poszerzeniem definicji „działalność rolnicza” o działania polegające na utrzymaniu użytków rolnych w kulturze rolnej, spowodowało pewne zmiany w wyżej wskazanych tendencjach. W gospodarstwach prowadzących działalność rolniczą dużych obszarowo, w większości specjalizujących się w uprawach polowych, w dalszym ciągu widoczna była tendencja do powiększania udziału gruntów ornych kosztem powierzchni użytków zielonych, a szczególnie pastwisk, które łatwiej zamienić na grunty orne. Natomiast w gospodarstwach mniejszych obszarowo zarysowała się tendencja wzrostu udziału użytków zielonych, mimo wyraźnego zmniejszania się udziału gospodarstw utrzymujących zwierzęta trawożerne²¹. W sektorze gospodarstw osób fizycznych występują te dwie przeciwstawne tendencje (jednak z przewagą tej drugiej). W rezultacie w sektorze tym w strukturze użytków rolnych w dobrej kulturze udział gruntów ornych w 2010 roku wynosił 73,5% (był o 3,6 p.p. niższy niż udział w 2002 roku), podczas gdy w grupach gospodarstw prawnych dużych obszarowo, specjalizujących się w większości w uprawach polowych udział ten przekroczył 90% i był o około 3 p.p. wyższy niż w 2002 roku.

5.1. Produkcyjne wykorzystanie gruntów ornych

Podstawowym wskaźnikiem zmian skali produkcyjnego wykorzystania gruntów ornych w gospodarstwach rolnych są zmiany w liczbie gospodarstw z zasiewami oraz zmiany powierzchni zasiewów i ich udziału odpowiednio w liczbie gospodarstw i w powierzchni gruntów ornych w tych gospodarstwach. Od początku przemian systemowych, zaznaczyła się bardzo wyraźnie tendencja szybszego zmniejszania się liczby gospodarstw z zasiewami niż liczby gospodarstw ogółem. Największe zmniejszenie udziału gospodarstw z zasiewami i powierzchni zasiewów nastąpiło w okresie intensywnych przemian systemowych (lata 1990–1996), przede wszystkim w wyniku zdecydowanego pogorszenia rentowności produkcji rolnej oraz likwidacji

²¹ Jaskrawym przykładem tej drugiej tendencji jest grupa gospodarstw prawnych prywatnych pozostałych (poza spółkami i SPR-ami), w której udział gruntów ornych w strukturze użytków rolnych w dobrej kulturze spadł do poniżej 30%.

PGR-ów i trudności z efektywnym zagospodarowaniem gruntów rolnych z Zasobu WRSP. Jeśli w 1990 roku prawie wszystkie gospodarstwa z gruntami ornymi posiadały zasiewy, to już w 1996 roku gospodarstw bez zasiewów było około 11%. W okresie tym powierzchnia zasiewów zmniejszyła się prawie o 2 mln ha (z 14,24 mln ha do 12,30 mln ha), a udział odłogów i ugorów w powierzchni gruntów ornich użytkowanych przez gospodarstwa rolne wzrósł około 10-krotnie (z nieco ponad 1% do prawie 11%). Ze względu na trudności z efektywnym zagospodarowaniem ziemi popegeerowskiej szczególnie silnie wzrósł udział odłogów i ugorów w sektorze gospodarstw prawnych (do 26%). W sektorze gospodarstw osób fizycznych udział ten osiągnął 8%.

W kolejnych latach, aż do wejścia Polski do UE, utrzymywała się silna tendencja zmniejszania się w strukturze ogółu gospodarstw rolnych udziału gospodarstw z zasiewami. W 2002 roku takich gospodarstw było już tylko nieco ponad 68%. Udział ten był nieco większy w gospodarstwach osób fizycznych (68,4%) niż w gospodarstwach osób prawnych (67,9%), w których bardzo niskim udziałem charakteryzowały się gospodarstwa pozostające w Zasobie WRSP. W rezultacie następowało zmniejszanie się powierzchni zasiewów i jej udziału w powierzchni gruntów ornich. W latach 1996–2002 powierzchnia zasiewów zmniejszyła się o prawie 1,5 mln ha, do 10,76 mln ha. Powierzchnia odłogów i ugorów wzrosła, więc z niecałych 1,5 mln ha do 2,3 mln ha, a ich udział z niecałych 11% do około 18% ogółu użytkowanych gruntów ornich. Przed wejściem Polski do UE rolnicy w oczekiwaniu na objęcie rolnictwa WPR UE nie decydowali się na likwidację gospodarstw, jednak ze względu na niekorzystne warunki gospodarowania zdecydowanie ograniczali produkcję rolną. W rezultacie nawet w gospodarstwach prowadzących działalność rolniczą powierzchnia odłogów i ugorów wynosiła w 2002 roku 1,02 mln ha (0,76 mln ha odłogi i 0,26 mln ha ugory), a więc około 9% ogółu użytkowanych gruntów ornich.

Sytuacja w zakresie stopnia produkcyjnego wykorzystania gruntów ornich przed wstąpieniem Polski do UE była silnie zróżnicowana w poszczególnych analizowanych grupach gospodarstw (tab. 3). Choć w 2002 roku, udział odłogów i ugorów był wciąż dużo wyższy w gospodarstwach osób prawnych (prawie 30%) niż w gospodarstwach osób fizycznych (16%), to należy jednak odnotować, że dynamika wzrostu tego udziału w latach 1996–2002 była zdecydowanie wyższa w gospodarstwach osób fizycznych (wzrost z 8% do 16%) niż w gospodarstwach osób prawnych (wzrost z 26% do niecałych 30%). Tak wysoki udział odłogów i ugorów w sektorze gospodarstw osób prawnych był efektem bardzo wysokiego ich udziału (zasadniczo odłogów) w gospodarstwach państwowych (aż prawie 65%), wynikający z trudności z efektywnym zagospodarowaniem gruntów tzw. popegeerowskich. Z prawie 500 tys. ha UR, w tym prawie 325 tys. ha gruntów ornich, pozostających w Zasobie WRSP, zasianych było tylko 10,2 tys. ha, a więc odłogi i ugory stanowiły prawie 97% ogółu gruntów ornich. W pozostałych grupach gospodarstw prawnych sytuacja w zakresie zmian w zasiewach była zdecydowanie korzystna. Udział odłogów i ugorów w SPR zmniejszył się z 7,8% do 5,2%, a w pozostałych gospodarstwach prywatnych krajowych – z 8,9% do 6,8%. W sumie w gospodarstwach prawnych (poza gospodarstwami w dyspozycji Zasobu WRSP) udział odłogów i ugorów wyniósł 12%, podczas gdy w sektorze gospodarstw osób fizycznych 16%.

TABELA 3. Zmiany w powierzchni zasiewów na tle zmian powierzchni gruntów ornych w gospodarstwach ogółem w latach 2002–2010

TABLE 3. Comparison of changes in cropping area to changes of arable land area on all agricultural holdings during years 2002–2010

Gospodarstwa	Powierzchnia zasiewów			Powierzchnia gruntów ornych*			Zasiewy w % gruntów ornych	
	2002	2010	2010/2002	2002	2010	2010/2002	2002	2010
Ogółem	10764,3	10499,1	97,5	13066,5	12050,0	92,2	82,4	87,1
Osób fizycznych	9650,6	9220,8	95,5	11485,6	10559,5	91,9	84,0	87,3
Osób prawnych	1113,7	1278,3	114,8	1580,9	1490,5	94,3	70,4	85,8
1. Publiczne	221,1	216,7	98,0	620,1	376,6	60,7	35,7	57,5
– państwowe	209,8	206,6	98,5	606,7	365,8	60,3	34,6	56,5
– komunalne	11,3	10,1	89,4	13,4	11,3	84,5	84,3	89,2
2. Prywatne krajowe	786,5	1061,5	114,7	839,1	950,7	113,3	93,7	94,9
– SPR	266,9	217,5	81,5	281,7	220,8	78,4	94,7	98,5
– spółki i pozostałe	519,6	684,8	131,8	557,4	729,9	131,0	93,2	93,8
3. Zagraniczne	106,1	159,2	150,0	112,7	163,2	144,8	94,1	97,6

* grunty orne ogółem (w dobrej kulturze oraz grunty orne niebędące w kulturze rolnej) w gospodarstwach rolnych ogółem. Dla 2010 roku szacunek własny przy założeniu, że w analizowanym okresie udział gruntów ornych w strukturze użytków rolnych nie uległ większej zmianie.

Źródło: przeliczenie i zestawienie własne na podstawie: [Dzun W., Dzun P. 2013], [*Użytkowanie gruntów; PSR 2010*] oraz niepublikowanych danych GUS.

Objęcie rolnictwa instrumentarium WPR UE spowodowało początkowo wzrost powierzchni zasiewów²² (do 11,3 mln ha w 2004 roku i 11,46 mln ha w 2007 roku). Jednak kolejne pogorszenie rentowności produkcji rolnej i wzrost „umiejętności” wykorzystywania instrumentów polityki rolnej przez rolników spowodował, że nastąpił wyraźny powrót do tendencji z okresu przedakcesyjnego. W 2010 roku powierzchnia zasiewów wyniosła 10,43 mln ha i w stosunku do roku 2007 była o ponad 1 mln ha mniejsza, ale w stosunku do 2002 roku tylko o 0,26 mln ha (o 2,5%) mniejsza. W związku z tym, że jednocześnie w stosunku do stanu z 2002 roku w jeszcze większym stopniu zmniejszyła się w gospodarstwach rolnych powierzchnia gruntów ornych (o ponad 1 mln ha)²³, udział zasiewów w ogólnej powierzchni gruntów ornych w całym analizowanym okresie nawet nieco wzrósł (z 82% do 87%).

W latach 2010–2013 wskazane wyżej tendencje w produkcyjnym wykorzystaniu gruntów ornych zasadniczo się nie zmieniły. Powierzchnia zasiewów zmniejszyła się o dalsze 120 tys. ha, a więc do 10,31 mln ha. Powierzchnia ugorów, przy zmniejszającej się powierzchni gruntów ornych, utrzymała się na poziomie 445 tys. ha.

Tendencje w zakresie zmian w powierzchni zasiewów i jej udziału w gruntach ornych ogółem były bardzo silnie zróżnicowane w zależności od form prawno-organi-

²² W jakiejś części wzrost ten był wynikiem wykazywania zasiewów tylko w celu uzyskania dopłat obszarowych.

²³ Jest to szacunek własny, ponieważ w PSR 2010 przyjęto klasyfikację gruntów rolnych, w której funkcjonują dwie kategorie „użytki rolne w dobrej kulturze”, wyróżnia się w tej kategorii zasiewy i ugory oraz „użytki rolne pozostałe” niebędące w dobrej kulturze rolnej, w tym zarówno grunty orne, jak i użytki zielone. Odłogowane grunty orne ujęte są w kategorii „użytki rolne pozostałe”, ale bez ich wydzielenia, a ugory w kategorii „użytki rolne w dobrej kulturze”. W rezultacie brak jest danych o powierzchni gruntów ornych ogółem (będących i niebędących w dobrej kulturze).

zacyjnych gospodarstw. W latach 2002–2010 powierzchnia zasiewów w gospodarstwach osób fizycznych zmniejszyła się o 4,5%, przy zmniejszeniu się powierzchni gruntów ornych ogółem o 8,1%, a w gospodarstwach osób prawnych wzrosła o 14,8%, przy zmniejszeniu się powierzchni gruntów ornych o 6,7%. W rezultacie dynamika poprawy wykorzystania gruntów ornych w sektorze gospodarstw osób prawnych była znacznie wyższa (poprawa o 14,4 p.p. do 85,8%) niż w sektorze gospodarstw osób fizycznych (poprawa o 3,3 p.p. do 87,3%). Wciąż jeszcze nieco niższy poziom wykorzystania gruntów ornych w sektorze gospodarstw osób prawnych jest efektem nadal bardzo niskiego ich wykorzystania w grupie gospodarstw Zasobu WRSP. W tej grupie gospodarstw na użytkowane ponad 239 tys. ha gruntów rolnych w dobrej kulturze zasiewy wynosiły 97 tys. ha (41%), podczas gdy w grupie gospodarstw spółdzielczych wielkości te wynosiły odpowiednio 243 tys. ha i 217 tys. ha (89% ogółu gruntów rolnych w dobrej kulturze i ponad 98% ogółu gruntów ornych), a w spółkach odpowiednio 765 tys. ha i 668 tys. ha (odpowiednio 87% i 94%). W pozostałych grupach gospodarstw osób prawnych udział zasiewów w gruntach ornych jest bardzo wysoki i zdecydowanie wyższy niż w sektorze gospodarstw osób fizycznych (tab. 3).

Podsumowując, można stwierdzić, że stopień wykorzystania gruntów ornych do produkcji rolnej jest zdecydowanie wyższy w gospodarstwach osób prawnych (poza gospodarstwami Zasobu WRSP) niż w gospodarstwach osób fizycznych. We wskazanych gospodarstwach prawnych widoczna jest nawet tendencja zamiany na grunty orne większości nadających się na to użytków zielonych, co skutkuje bardzo wysokim udziałem gruntów ornych w strukturze ogółu gruntów rolnych w tych gospodarstwach²⁴. Jednocześnie w gospodarstwach tych prawie całość gruntów ornych zajęta jest pod zasiewy. Natomiast w grupie gospodarstw Zasobu WRSP trudności z efektywnym zagospodarowaniem gruntów przeznaczonych do prywatyzacji skutkuje nie tylko znacząco niższym udziałem gruntów ornych w strukturze ogółu gruntów rolnych, lecz także bardzo niskim udziałem zasianych gruntów ornych (poniżej 50%).

5.2. Produkcyjne wykorzystanie użytków zielonych

Jeśli chodzi o ocenę produkcyjnego wykorzystania użytków zielonych, to w odróżnieniu od gruntów ornych, brak jest konkretnych, dostępnych danych świadczących o skali ich wykorzystania.

Do wprowadzenia kategorii „grunty rolne w dobrej kulturze” nie było nawet danych o tym, jaka jest powierzchnia użytków zielonych możliwych w danym momencie do produkcyjnego wykorzystania. Od wprowadzenia tej kategorii użytki zielone (łąki i pastwiska), zakrzaczone lub zabagnione, a więc niebędące w dobrej kulturze rolnej nie są wyodrębniane, a ujęte są wraz z gruntami ornymi niebędącymi w kul-

²⁴ Wyjątkiem jest tu niewielka grupa gospodarstw prywatnych krajowych pozostałych (poza SPR i spółkami), charakteryzująca się dużym udziałem gospodarstw małych obszarowo i stosunkowo niską średnią powierzchnią gospodarstw, w której w okresie poakcesyjnym nastąpiło gwałtowne zmniejszenie udziału gruntów ornych na rzecz wzrostu udziału użytków zielonych – patrz szerzej następny paragraf).

turze rolnej, w pozycji „użytki rolne pozostałe”. Natomiast w ramach kategorii „użytki zielone w dobrej kulturze” wyodrębniane są użytki zielone wyłączone z produkcji rolnej oraz nieuprawiane przeznaczone do wypasu. Powierzchnia tych dwóch grup użytków zielonych wynosiła 0,3 mln ha, a ich udział w strukturze ogółu użytków zielonych w dobrej kulturze w 2010 roku wyniósł w gospodarstwach ogółem 9,1% (osób fizycznych 8,9%, osób prawnych prywatnych 9,7% i publicznych 18,1%).

O produkcyjnym wykorzystaniu użytków zielonych decyduje przede wszystkim utrzymywanie w gospodarstwie zwierząt trawożernych (wypasowych). Towarowa produkcja (na sprzedaż) siana lub kiszonki z trawy jest bardzo rzadko, szczególnie w gospodarstwach mniejszych obszarowo, praktykowana. Skalę wykorzystania użytków zielonych można więc ocenić pośrednio na podstawie zmian w liczbie gospodarstw prowadzących chów zwierząt trawożernych (wypasowych) i w pogłowiu tych zwierząt na tle zmian w liczbie gospodarstw prowadzących działalność rolniczą i powierzchni użytków zielonych (łąk i pastwisk) w użytkowaniu tych gospodarstw.

Od początku przemian systemowych, liczba gospodarstw utrzymujących zwierzęta wypasowe (trawożerne) dynamicznie malała. Nieco mniej dynamicznie, ze względu na pewien postęp w procesie specjalizacji i koncentracji w chowie tych zwierząt, malało ich pogłowie²⁵. Tendencja ta utrzymywała się aż do wejścia Polski do UE i objęcia rolnictwa polskiego instrumentarium WPR UE. W latach 1990–2002 pogłowie bydła zmniejszyło się z 10,05 mln do 5,53 mln sztuk, a pogłowie owiec z 4,16 mln do 0,345 mln sztuk.

W okresie poakcesyjnym tendencja zmniejszania się liczby gospodarstw utrzymujących zwierzęta trawożerne nawet nieco wzmocniła się w odniesieniu do kóz i w mniejszym stopniu do bydła i osłabła w odniesieniu do owiec i koni. Natomiast w okresie tym (ze względu na przyspieszenie procesu specjalizacji i koncentracji w chowie omawianych zwierząt²⁶) nastąpiło znaczące wyhamowanie dynamiki zmniejszania się pogłowia omawianych zwierząt. Pogłowie bydła nawet nieco wzrosło (o około 0,23 mln sztuk do 5,76 mln sztuk, a pogłowie owiec zmniejszyło się o 0,077 mln sztuk do 0,268 mln sztuk. Zmniejszyło się także pogłowie kóz i koni. W analizowanym okresie zdecydowanie większe ożywienie w chowie bydła widoczne było w gospodarstwach osób prawnych niż gospodarstwach osób fizycznych. Był to efekt przyspieszenia procesu specjalizacji i koncentracji w chowie tych zwierząt i przesuwania się tego chowu do gospodarstw większych obszarowo, których zdecydowanie większy udział jest w grupie gospodarstw osób prawnych.

W latach 2010–2013 przedstawione tendencje nie zmieniły się. Liczba gospodarstw utrzymujących zwierzęta trawożerne zmniejszała się nadal (bydła z 525,5 tys. do 423,1 tys., owiec z 12,8 tys. do 9,5 tys., kóz z 27,8 tys. do 18,4 tys. i koni z 101,3 tys.

²⁵ Wyjątkiem był tu niewielki wzrost bardzo niskiego pogłowia kóz (w latach 1996–2002 pogłowie to wzrosło z 179 tys. do 193 tys. sztuk, przy zmniejszeniu liczby gospodarstw utrzymujących kozy z 73 tys. do 68 tys.).

²⁶ Można tu wskazać, że jeśli średnia liczba bydła przypadająca na jedno gospodarstwo je utrzymujące w 1996 roku wynosiła 5,2 sztuki, a 2002 roku 5,9 sztuki, to w 2010 roku już 11 sztuk (w tym krów odpowiednio 2,6; 3,3 i 5,9 sztuki).

do 85 tys.), natomiast pogłowie bydła nieco rosło (z 5,76 mln do 5,88 mln sztuk), a pozostałych zwierząt trawożernych wyraźnie malało.

TABELA 4. Gospodarstwa utrzymujące zwierzęta trawożerne (wypasowe) i pogłowie tych zwierząt w sztukach przeliczeniowych według form prawno-organizacyjnych w 2010 roku

TABLE 4. Agricultural holdings with herbivorous (grazing) animals and livestock size of those animals in livestock units according to main legal forms in 2010

Gospodarstwa	Ogółem, liczba	Gospodarstwa utrzymujące w % ogółu gospodarstw				Pogłowie w sztukach dużych	
		bydło	owce	kozy	konie	liczba	na 1 ha UZ*
Ogółem	1891065	27,8	0,7	1,5	5,4	4903411	1,49
– osób fizycznych	1886888	27,8	0,7	1,5	5,4	4618275	1,50
Osób prawnych	4177	19,1	2,2	1,3	6,5	285136	1,34
1. Publiczne	828	18,1	4,5	2,9	11,8	81501	1,36
– państwowe	595	20,2	4,5	2,5	10,6	78613	1,38
w tym: – skarbowe	459	10,0	1,7	1,1	7,4	47410	1,19
– pozostałe	136	54,4	14,0	7,4	21,3	31203	1,85
– samorządowe	233	12,9	4,3	3,9	15,0	2621	0,87
2. Prywatne	3349	19,3	1,6	0,9	5,2	201154	1,31
– SPR	826	20,7	1,1	0,4	2,2	45253	2,06
– spółki krajowe	1714	23,2	1,4	0,7	6,5	141978	1,90
– pozostałe krajowe	536	8,6	3,0	2,4	5,8	1406	0,03
– zagraniczne	273	12,5	1,5	0,4	4,8	12517	0,8

* na 1 ha użytków zielonych w dobrej kulturze

Źródło: przeliczenie i zestawienie własne na podstawie: [Zwierzęta gospodarskie i wybrane...] oraz niepublikowanych danych GUS z PSR 2010.

Mimo wyżej przedstawionych tendencji udział gospodarstw utrzymujących zwierzęta trawożerne w grupie gospodarstw osób fizycznych jest wciąż jeszcze wyższy niż w grupie gospodarstw osób prawnych. Ta przewaga gospodarstw osób fizycznych opiera się na większym udziale gospodarstw utrzymujących bydło mleczne. Jest to efekt tego, że duże obszarowo gospodarstwa zarówno w grupie gospodarstw prawnych, jak i osób fizycznych chętniej specjalizują się w mniej pracochłonnych uprawach polowych, a także preferują utrzymywanie zwierząt gospodarskich niewymagających dużych nakładów pracy. Natomiast w grupie gospodarstw osób fizycznych wciąż jeszcze jest znaczny udział tradycyjnych gospodarstw chłopskich, dla których utrzymywanie bydła mlecznego jest wskaźnikiem dobrego gospodarowania. Jednak udział gospodarstw utrzymujących zwierzęta trawożerne w zbiorowości gospodarstw prawnych jest silnie zróżnicowany. Najwyższy, znacznie wyższy niż w gospodarstwach osób fizycznych, jest w grupie gospodarstw państwowych pozostałych (poza skarbowymi), w której dużą część stanowią gospodarstwa szkół i uczelni rolniczych, instytutów, oraz spółek specjalizujących się w hodowli zwierząt. Wysoki udział jest także w grupie spółek prywatnych i SPR. Natomiast bardzo niski jest w grupie gospodarstw prywatnych osób prawnych pozostałych (poza spółkami i SPR) oraz w gospodarstwach skarbowych i zagranicznych (tab. 4).

Nieco odmiennie przedstawia się obsada zwierząt trawożernych liczona w sztukach dużych na 1 ha UZ w dobrej kulturze. Pod względem tego wskaźnika gospodarstwa

osób prawnych niewiele już ustępują gospodarstwom osób fizycznych (odpowiednio 1,34 i 1,5 sztuki/ha), a spółki, SPR i gospodarstwa państwowe pozostałe (poza skarbowymi) przewyższają już pod tym względem gospodarstwa osób fizycznych (odpowiednio około 1,9 i 1,5 sztuki/ha). Wskaźnik ten w grupie gospodarstw osób prawnych zdecydowanie obniżają prywatne krajowe gospodarstwa osób prawnych pozostałe (poza spółkami i SPR)²⁷, gospodarstwa zagraniczne oraz samorządowe (obsada wynosi odpowiednio 0,03; 0,8 i 0,87 sztuki/ha), ale w ich użytkowaniu znajduje się tylko nieco ponad 1/4 użytków zielonych w dobrej kulturze.

Wyżej przedstawiona analiza wskazuje, że (formalnie rzecz biorąc) wykorzystanie użytków zielonych w dobrej kulturze, w ujęciu ilościowym, jest nieco lepsze w gospodarstwach osób fizycznych niż w gospodarstwach osób prawnych.

PODSUMOWANIE

Z przedstawionej analizy wynika, że w Polsce wyraźnie widoczna jest narastająca, tendencja zmniejszania się zasobu ziemi rolnej. W latach 1990–2013 zasób ten zmniejszył się o 777 tys. ha, w tym w latach 2004–2013 o 433 tys. ha. Jednak podstawowym problemem w rolnictwie polskim jest bardzo silna tendencja wzrostu powierzchni użytków rolnych niestanowiących gospodarstw rolnych (z 0,27 mln ha w 1990 roku do 2,69 mln ha w 2010 roku i 3,42 mln ha²⁸ w 2013 roku) i ich udziału w posiadanym zasobie użytków rolnych (odpowiednio 1%, 15,9% i 18,7%) oraz wzrostu powierzchni użytków rolnych niewykorzystywanych do produkcji rolnej w gospodarstwach rolnych (w 2013 roku 0,21 mln – użytki rolne niebędące w kulturze rolnej, 0,45 mln ha – ugory i 0,3 mln ha – użytki zielone wyłączone z produkcji i nieuprawiane, a więc razem około 1 mln ha, nie licząc niewykorzystywanych użytków zielonych w znacznej części gospodarstwach rolnych nieutrzymujących zwierząt trawożernych).

Skalę produkcyjnego wykorzystania gruntów rolnych silnie różnicuje forma prawno-organizacyjna gospodarstw rolnych. Generalnie biorąc, w gospodarstwach osób prawnych, z wyjątkiem gospodarstw z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa (ZWRSP) przeznaczonych do prywatyzacji, skala produkcyjnego wykorzystania użytkowanych gruntów rolnych jest wyższa niż w gospodarstwach osób fizycznych. Przede wszystkim w grupie gospodarstw osób prawnych we wszystkich analizowanych formach prawno-organizacyjnych (z wyjątkiem gospodarstw Zasobu WRSP), wyższy jest niż w grupie gospodarstw osób fizycznych udział gospodarstw z działalnością rolniczą i wyższy udział użytków rolnych w tych gospodarstwach w użytkach rolnych ogółu gospodarstw. Także skala produkcyjnego wykorzystania

²⁷ Widać tu pewne wynaturzenie związane z dostosowywaniem się gospodarstw do reguł systemu dopłat obszarowych. W grupie tych gospodarstw udział użytków zielonych w dobrej kulturze w UR ogółem wzrósł aż do 70%, przy równoległym bardzo dynamicznym wycofywaniu się tych gospodarstw z utrzymywania zwierząt trawożernych (bydło utrzymuje tylko 8,6% tych gospodarstw). W rezultacie na 1 ha użytków zielonych przypada w tych gospodarstwach tylko 0,03 przeliczeniowej sztuki dużej tych zwierząt, a więc prawie 70 razy mniej niż w SPR i 50 razy mniej niż w gospodarstwach osób fizycznych.

²⁸ Według przyjętej przez GUS od 2012 roku nowej definicji gospodarstwa rolnego.

gruntów rolnych w gospodarstwach z działalnością rolniczą w grupie gospodarstw osób prawnych (z wyjątkiem gospodarstw Zasobu WRSP) jest wyższa niż w gospodarstwach osób fizycznych. Przede wszystkim w wymienionych gospodarstwach osób prawnych jest znacząco wyższy stopień wykorzystania gruntów ornych. Przy tym w podstawowych grupach gospodarstw osób prawnych (SPR, spółki krajowe i zagraniczne oraz gospodarstwa państwowe poza gospodarstwami Zasobu WRSP) udział gruntów ornych w strukturze ogółu gruntów rolnych w dobrej kulturze jest znacząco wyższy niż w gospodarstwach osób fizycznych. Natomiast skala wykorzystania użytków zielonych jest nieco wyższa w gospodarstwach osób fizycznych. Jednak udział użytków zielonych w gospodarstwach osób prawnych jest bardzo niski, znacznie niższy niż w gospodarstwach osób fizycznych. Najwyższym stopniem produkcyjnego wykorzystania użytkowanych gruntów rolnych charakteryzują się gospodarstwa spółdzielcze, państwowe pozostałe (poza gospodarstwami Zasobu WRSP) oraz gospodarstwa spółek. Pośrednim potwierdzeniem tego był niższy w 2010 roku udział gospodarstw bez produkcji rolniczej (z zerową wielkością ekonomiczną) w gospodarstwach osób prawnych (poza gospodarstwami Zasobu WRSP) niż w gospodarstwach osób fizycznych (odpowiednio 9,8% i 14,2%). Udział ten był najmniejszy w gospodarstwach samorządowych – 3,6%, państwowych pozostałych (poza gospodarstwami Zasobu WRSP) – 3,7% i spółdzielczych – 4,4%.

BIBLIOGRAFIA

- Adamski M., Dzun P., 2013: Gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt żywnościowymi. [w:] *Zmiany zachodzące w gospodarstwach rolnych w latach 2002–2010*, praca zbiorowa wykonana pod kierunkiem prof. dr. hab. W. Józwiaka i prof. dr. hab. W. Ziętarey. GUS, Warszawa.
- Dzun W., 2011: Zmiany strukturalne w rolnictwie polskim. [w:] *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Diagnozy, strategię, koncepcje polityki*, I. Nurzyńska i M. Drygas (red.). IRWiR PAN, Warszawa.
- Dzun W., 2012: Zmiany skali wykorzystania zasobów gruntów rolnych w Polsce w procesie zmian systemowych i integracji z Unią Europejską. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 1.
- Dzun W., Musiał W., 2013: Zagospodarowanie ziemi rolniczej w Polsce w okresie przed- i poakcesyjnym w ujęciu regionalnym, *Więś i Rolnictwo* nr 4.
- Dzun W., Dzun P., 2013: Gospodarstwa osób prawnych. [w:] *Zmiany zachodzące w gospodarstwach rolnych w latach 2002–2010*, praca zbiorowa wykonana pod kierunkiem prof. dr. hab. W. Józwiaka i prof. dr. hab. W. Ziętarey. GUS, Warszawa.
- Szymańska J., 2012: *Gospodarowanie zasobem ziemi w Polsce – aspekty teoretyczne i praktyczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Wilkin J., 2011: Wielofunkcyjność wsi i rolnictwa a rozwój zrównoważony. *Więś i Rolnictwo* nr 4.
- Wilkin J., 2014: Ziemia rolnicza – dobro wielofunkcyjne. *Więś i Rolnictwo* nr 1.

Ważniejsze materiały statystyczne wykorzystane w opracowaniu:

- Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2013, GUS, Warszawa 2014.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych, PSR 2010, GUS, Warszawa 2012.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa 1998: GUS, Warszawa 1999.
- Rolnictwo i Gospodarka Żywnościowa 1986, GUS, Warszawa 1992.
- Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych, PSR 1996, GUS, Warszawa 1998.
- Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych 2002, GUS, Warszawa 2003.

Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich, PSR 2002, GUS, Warszawa 2003.

Użytkowanie gruntów, PSR 2010, GUS, Warszawa 2011.

Użytkowanie i jakość gruntów, PSR 1996, GUS, Warszawa 1997.

Użytkowanie i jakość gruntów, PSR 2002, GUS, Warszawa 2003.

Zwierzęta gospodarskie, PSR 2002, GUS, Warszawa 2003.

Zwierzęta gospodarskie i wybrane elementy metod produkcji zwierzęcej, PSR 2010, GUS, Warszawa 2011.

THE PRODUCTIVE USE OF AGRICULTURAL LAND RESOURCES ON FARMS IN RELATION TO THEIR ORGANISED LEGAL FORM

Abstract: From 1989 onwards there has been a visible tendency in Poland, for agricultural area used by agricultural holdings to decrease which is much faster than overall decrease of the agricultural area. During years 1990–2010 number of agricultural holdings has decreased from 3,834,000 to 2,277,620 (by over 1,566,000), and agricultural area used by holdings has decreased from 18,54 to 15,5 mln ha (by over 3 mln ha). This is a fast growth in the area of the agricultural area not being used by agricultural holdings. By 1990 this area amounted to 270,000 ha and by 2002 had already grown to 1,56 mln ha. In 2010 2,59 mln ha was recorded and by 2013 this had grown to 3,42 mln ha. As a result, and despite only a small increase in total population, the agricultural area used by agricultural holdings *per capita*, has decreased successively from 0,49 ha to 0,40 ha and to 0,38 ha.

With an increasing demand for food it becomes increasingly important to stop this outflow of agricultural area outside the control of agricultural holdings. There is also a problem in the efficient productive use of the agricultural area still in the possession of agricultural holdings. In this paper, an analysis of the impact of the legal forms of agricultural holdings and the scale of productive usage of agricultural areas, has been conducted. Changes in utilization of agricultural area in the period of 2002–2010 has been analyzed in the light of past changes over the period. Analysis is based on data from the General Agricultural Censuses from the years 1996, 2002 and 2010 and subject literature. Presented also are the main tendencies in development of usage of utilized agricultural area in the period 2010–2013, on the basis of a sample survey of agricultural holdings from 2013.

Key words: agricultural holdings, holdings conducting agricultural activities, legal form of agricultural holdings, agrarian area utilization, agrarian area utilized for agricultural production